

**“MOĞOL DİLLERİNİN TARİHİ GELİŞİM PROBLEMLERİ” ADLI
KONGRENİN ARDINDAN**

Muvaffak DURANLI*

ÖZET

24- 26 Ocak 2007 tarihlerinde Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen “Moğol Dillerinin Tarihi Gelişim Problemleri” adlı uluslar arası bir kongre gerçekleştirildi.

Kongre Moğol dillerinin tarihi gelişim problemleri konu edinmişti. Rus bilim adamlarının yanı sıra Japon, Buryat ve Kalmuk bilim adamları da katılmıştır. Yirmiden fazla katılımcı Moğol dillerinin gelişim süreçleriyle ilgili tebliğlerini sunmuşlardır.

Anahtar Kelmeler: Moğol, dil, gelişme.

**ABOUT CONFERENCE OF "PROBLEMS OF HISTORICAL
DEVELOPMENT OF THE MONGOLIAN LANGUAGES "**

ABSTRACT

On October, 24- 26th, 2007 the International scientific conference of “The Problems of Historical Development of The Mongolian Languages”, organized by Institute of Linguistic Researches Russian Academican the Science took place.

Conference has been devoted to memory of problems of historical development of the Mongolian languages. Besides Russian scientists have taken part in conference scientists from Japan, Buryat, Kalmykia. More than 20 participants of conference interest to the processes describing development of the Mongolian languages in the modern world has united.

Key Words: Mongol, language, development

---

*Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Öğretim Üyesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Kongreler, belirli bir bilim alanında çalışan akademisyen ve uzmanların bilgi alış verişini gerçekleştirmesine yardımcı olan etkinliklerdir. Özellikle bu etkinliğin daha sonra yayına dönüşmesini onun sağladığı başarının da kalıcılığını sağlamaktadır. “Söz uçar, yazı kalır” sözü bilimsel çalışmalar için daha da büyük bir önem taşımaktadır. Burada tanıtıma çalışacağımız kongre, Moğolca çalışmalarda her zaman başarılı bir grafik çizen Rus bilim kurumlarının bu alanda çalışan başta Rus olmak üzere diğer ülkelerdeki bilim adamlarının bilgi alış verişini sağlaması açısından oldukça başarılı olmuştur.

2007 yılında S. Peterburg’da Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü¹ başkanlığında gerçekleştirilen “Moğol Dillerinin Tarihi Gelişim Problemleri”² başlıklı uluslar arası kongre, Moğolca çalışan pek çok uzmanın bir araya gelmesine öncülük etti.

24- 26 Ekim 2007 tarihleri arasındaki kongrenin Organizasyon Komitesi başkanlığını Aleksandr Mihayloviç Şçerbak yürütmüştür. Başkan yardımcılığını Pavel Olegoviç Rıkin (Tarih Bilimleri Adayı, Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü Rusya Federasyonu Halkları Dil Çalışanı), Sergey Leonidoviç Çarekov (Filoloji Bilimleri Doktoru, Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü Rusya Federasyonu Halkları Dil Çalışanı) ve Organizasyon Komitesi’nin sekreterliğini, Vlada Vyaçeslavovna Baranova üstlenmiştir.

Kongre, Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü konferans salonunda gerçekleştirilmiştir. Toplam 24 uzmanın katıldığı kongrede altı oturum halinde bildiriler sunulmuş ve bu bildirilerden ancak bir kısmı (yirmi bir bildiri metni) yayınlanmıştır.

Oturumlara göre sunulan bildiriler şu şekildedir.

24 Ekim, Çarşamba, Sabah Oturumu, Başkan A. M. Şçerbak.

V. İ. Rassadin (Elista), “O Tyurkom Vliyanii Na Razvitie Mongolskih Yazıkov” (Moğol Dillerinin Gelişiminde Türk Etkisi) ;

¹ Akademisyen N. Ya. Marr tarafından temelleri atılan bu kurum, 1921 yılında kurulmuştur. Bugün Hint Avrupa Dilleri Karşılaştırmalı İncelenmesi, Gramer Teorileri, Dillerin Tipolojik İncelenmesi, Rusya Halklarının Dilleri, Sözlük, Dilbilim Teknolojileri laboratuvarı gibi alt bölümlere sahiptir. Sanal ortamda Enstitü ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkündür (<http://www.iling.spb.ru>).

² Kongrenin orijinal adı “Problemi istoričeskogo razvitiya yazıkov”dur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

B. B. Daşibalov (Ulan- Ude), “Altayskaya Problema: K Rannim Etapam Kulturogeneza Mongolskih Narodov” (Altay Problemi: Moğol Halklarının Kültürel Etnogenezinin Erken Aşamalarında);

İ. A. Gruntov, “Obşçee Nasledie İ Zaimstvovaniya. Drevneyşie Tyurko- Mongolskie Zaimstvovaniya: Obyazatelni Li Radikalnie Reşeniya?” (Genel Miras ve Alıntılar: Eski Türkçe- Moğolca Alıntılar: Zorunluluk Mu Yoksa Radikal Çözümler Mi?);

Öğleden Sonra Oturumu, Başkan V. İ. Rassadin.

P. Ts. Bitkeyev (Elista), “Fonomorfologiçeskie Mutatsii İ Problemi Aktsentuatsii V Mongolskih Yazıkah”(Moğol Dillerinde Vurgu Problemleri Ve Fonomorfolojik Mutasyonlar);

A. M. Şçerbak (S. Peterburg), “K Voprosu O Suşçestvovanii Protetiçeskih Soglasnih V Mongolskih İ Tunguso- Mançjurskih Yazıkah” (Moğol ve Tunguz- Mançu Dillerinde Protetik Sessizlerin Varlığı Problemi) ;

A. M. Karlsson, J. Osvatesson (Lund), “What Happens To Consonant Clusters İn Mongolian Speech?”;

Yu. D. Abayeva (Ukan- Ude), “Vıyavlenie Arealnih İ Genetiçeskih Svyazey Buryatskogo İ Bargutskogo Yazıkov Na Osnove İntonatsii” (Buryat Ve Bargut Dillerinde İntonasyon Temelinde Bölgesel Ve Genetik Bağlantıların Ortaya Konulması) ;

A. V. Vıdrina (S. Peterburg), “K Voprosu O Fonologiçeskom Statuse Neyasnogo Glasnogo V Kalmıtskom Yazıke” (Kalmukçada Açık Olmayan Seslinin Fonoloji Statüsü Sorunu).

25 Ekim, Perşembe, Sabah Oturumu (Başkan S. L. Çarekov).

Z. D. Ulzetueva (Çita), “Obrazovanie İmen Suşçestvitelnih Ot Glagolnih Osnov Staropismennom Mongolskom İ Burytaskom Yazıkah” (Eski Moğolca ve Buryatçada Fiil Kökleninden Varlık İsimleri Yapımı);

V. V. Baranova (S. Peterburg), “Slojnie Glagolı V Kalmıtskom Yazıke” (Kalmukça’da Birleşik Fiiller);

J. B. Nikiforova (Ulan- Ude), “Slovoobrazovatelnie Modeli Otımennih Glagolov Buryatskogo İ Turetskogo Yazıkov” (Buryat ve Türkçede İsimden Fiillerin Kelime Oluşturma Modelleri);

Öğleden Sonra Oturumu, Başkan P. Ts. Bitkeyev.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

S. L. Çarekov (S. Peterburg), “Polisemiya Otglagolnıh İmen Suşcestvitelnıh V Buryatskom İ Evenkiyskom Yazıkah” (Buryat ve Evenk Dillerinde Fiilden İsimlerin Polisemisi);

M. Z. Jamyanova (Elista), “Sistema Priçastiy Sovremennogo Mongolskogo İ Turetskogo Yazıkov” (Çağdaş Moğol ve Türkçede Sıfat Fiiller Sitemi);

D. S. Tsıdenova (Ulan- Ude), “Sposobı Peredaçi Znaçeniy Mongolskogo Posledovatelnoyo Depriçastiya V Koreyskom Yazıke” (Korece’de Moğolca Zarf Fiilin Anlamlarını Verme Tarzları);

S. A. Oskolskaya (S. Peterburg), “Upotreblenie Pokazatelya Glagolnoy Mnojestvennosti V Kalmıtskom İ Drugih Mongolskih Yazıkah” (Kalmukça ve Diğer Moğol Dillerinde Fiilde Çokluk Göstergesinin Kullanımı).

26 Ekim Cuma, Sabah Oturumu, Başkan Hitoshi Kuribayashi.

N. B. Badmatsırenova (Ulan- Ude), “Frazeologiya ‘Altan Tobçi’ Luvsandanzana” (Luvsandanzan’ın ‘Altan Tobçi’inde Frazeoloji);

Yoshio Saito (Tokyo=, “Towards The Publication Of An Important Manuscript Of The Muqaddimat Al- Adab;

Hitoshi Kuribayashi (Sendai), “Characteristics Of Written Mongolian İn Polyglot Dictionaries Of Ch’ing Dynasty, 18 Th Century”;

P. O. Rıkin (S. Peterburg), “Kitaysko- Mongolskiy Slovar Naçala XVII. V. Dada Yuy ‘Tatarskie Slova’: Vvedenie v izučenie pamyatnika” (XVII. Yüzyıl Başı Çince- Moğolca Sözlük. Dada Yuy, Tatarca Kelimeler: Anıtın İncelenmesine Giriş);

Öğleden Sonra Oturumu.

S. M. Trofimova (Elista), “O Leksike Mongolskih Yazıkov, Otrajayuşçey Orientatsiyu V Prostranstve” (Moğol Dillerinin Mekana Yönelimi Yansıtan Leksiği);

M. O. Mihaylova (S. Peterburg), “Sopostavitelnyy Analiz Skotovedçeskoy Leksiki V Altayskih Yazıkah” (Altay Dillerinde Hayvancılıkla İlgili Leksiğin Karşılaştırmalı Analizi);

G. S. Bitkeyeva (Elista), “Rol Evfremizmov V İstoriçeskom Razvitii Yazıka” (Dilin Tarihi Gelişiminde Evfremizlerin Rolü);

K. A. Edleyeva (S. Peterburg), “Frazeologizmi V Mongolskih Magtalah” (Moğol Magtallarında Frazeologizmler);

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

A. D. Kosse (S. Petburg), “Termin Nisvanis ‘Sueta Mirskaya’ V Staropismennom Mongolskom Tekste Epohi Yuan *Abran Qoyar Okiyangyui* “Dvenadtsat Deyaniy Buddı”, (Yuan Dönemi Eski Moğolca *Abran Qoyar Okiyangyui* “Buda’nın On İki Faaliyeti” adlı metinde Nisvanis “Dünya Telaşı” Terimi);

Yukarıda sırasına göre verdiğimiz bu tebliğlerin sunulmasından sonra sonuçları değerlendirme çalışması yapılmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi sunulan yirmi dört tebliğden sadece yirmi bir tanesi yayınlanmıştır. Biz burada bu yirmi bir tebliğden sadece altı tanesini genel hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız.³ Konuya ilgi duyanlar diğer tebliğlere verdiğimiz adresten ulaşabilirler.

Kongrenin yayınlanan metninde ilk sırada Buryat N. B. Badmatsirenova’nın⁴ “Luvsandanzan’ın Altan Tobçı’inde Frazeoloji” adıyla Türkçeye çevirebileceğimiz tebliği yer almaktadır.⁵ Badmatsirenova, Altan Tobçı adlı eserin Lamaizmin Moğolistan’da güçlendiği XVII. Yüzyıla ait olduğunu, bu yargının da eserin dilinde yer alan Budist karakterdeki terimlerden anlaşıldığını belirtmektedir. Ayrıca Keşiş Luvsandanzan’a ait olan bu eserin orta çağ edebiyat anıtı olarak tanımlandığını ve 1926’da bulunan bir nüshanın Moğolistan Halk Cumhuriyeti Kitap Hazinesi’nde korunduğunu dile getirmektedir.

Araştırmacıya göre, bu eser XII- XIII. yüzyıla ait eski Moğol kaynaklarını ve “Gizli tarih”i bilen keşiş tarafından bu kaynakların yorumlanmış biçimidir. Badmatsirenova, gerek içeri gerekse yorumlanma şekli açısından bu eserin “Gizli Tarih”ten farklı olduğunu, ayrıca bu eserde “Gizli Tarih”ten farklı olarak “Bargasun-Hurçi Efsanesi”, “Öksüz Oğlanın Cengizhan’ın Dokuz Bahadiriyle Bilgili Sohbetiyle İlgili Şarta” ve “Üç Yüz Tayçintun’un yağmalanma Hikayesi”nin de bulunduğunu, halk şiirinin daha yoğun kullanıldığını belirttikten sonra eserde yer alan deyimleri incelemeye almıştır.

Badmatsirenova, özellikle Moğol dillerinde “Fiilimsi Fraziolojik Bileşimler”in yaygın olduğunu söylemekte, bu birimlerdeki isim parçalarının soyut kavramları doğru anlamlarıyla,

³ Kongrede sunulan tebliğler 149 sayfalık pdf dosya olarak (http://altaica.ru/LIBRARY/Mongolian_hist2007.pdf) adresinden elde edilebilir.

⁴ İnternet kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre N. B. Badmatsirenova’nın benzer konudaki “Frazoobrazovatelnie protessi v buryatskom yazıke” makalesi de *İstoriya razvitiya buryatskogo yazıka*, sorumlu redaktör V. İ. Rassadin, Ulan- Ude, 2006’da s. 117- 125 arasında yer almıştır.

⁵ Tebliğin Rusça orijinal adı “Frazeologiya ‘Altan Tobçı’ Luvsandanzana”dır ve kitabın 5- 11. sayfaları arasında yer almaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

fiillerin ise mecaz anlamlı kelimeleri yansıttığını ve bu nedenle de fiillerin fraziolojinin merkezini oluşturduğunu belirtmektedir.

Daha sonra araştırmacı, Substantiv- fiilimsi fraziolojik birleşimlerin Moğol dilleri arasında yaygınlığını dile getirmekte ve bunları eser içinden örnekler vererek gruplandırmaktadır. Buna göre;

İsim –i halinde + fiil modelinin örnekleri şunlardır.

-*üge barilduju*, (AT, s. 44 [61a], satır 1908), ‘anlaşarak’ (Kelime kelimesine- ‘sözü tutarak’).

-*duran- i inu abubasu*, (AT, s. 65 [90b], satır 2842), ‘boyun eğdi, büyüledi’ (kelimesi kelimesine- ‘aşkını aldığı’).

Badmatsirenova, bu yapının konu bakımından birkaç gruba ayrılabilceğini belirtmekte, birinci grup olarak insanın psikik durumunu (duygularını, deneyimlerini) tanımlayan örnekler vermektedir:

-*örö- ben ebedemü* (AT, s. 11 [15a], satır 469), ‘acımak’ (kelimesi kelimesine- ‘yürek kası ağrımak);

-*jirüken- i minu amıulbair*, (s. 25 [34a], satır 1079) ‘sakinleştirdi’ (kelimesi kelimesine- ‘yüreğine istirahat verdi’).

İnsanın ekonomik faaliyetiyle bağlantılı olanlar;

Akin-i abçu, (s. 1 [2a], satır. 1055) ‘evlenip’ (kelimesi kelimesine ‘kız alıp’);

Etik- ahlaki sorumluluklarla bağlantılı olanlar.

-*üge barilduju*, (s. 44 [61a], satır 1908), ‘anlaşıp’ (kelimesi kelimesine ‘sözünü tutup’).

Badmatsirenova, ikinci tip modelin “isim –e, -de hali+fiil” olarak oluştuğunu belirterek örneklerinde devam etmektedir.

-*ögülegsen üges- tür- iyen kürün*, (AT, s. 25 [34b], satır 1907), ‘sözlerini tutarak’ (kelimesi kelimesine- kendisi tarafından söylenmiş sözlere ulaşarak’).

Zarf niteliğindeki fiilimsi fraziolojik birleşmelerin “zarf +fiil” modelinde oluştuğunu belirten Badmatsirenova, bu gruba şu örneği vermektedir.

-*γadayana oduşan- u qoyına* (s. 70 [108a], satır 335), ‘ölümden sonra’ (kelimesi kelimesine- ‘dışarı gittikten sonra’).

Yukarıda verdiği bu gruplar ve örneklerden sonra Badmatsirenova, idiomatik birleşimlerin diğer dillerde olduğu gibi

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Moğol dillerinde de belirgin bir yer aldığını belirterek bu grubu oluşturan modelleri ve örnekleri şu şekilde vermektedir.

1. isim –i halinde+ fiil, bunlar genellikle hareketi, insanın emeğe, insanın insana yaklaşımını gösterirler.

-*şyidun aman bilegü dejü* (a. 14 [19a], satır 597), ‘dedikodu yaparak’ (kelimesi kelimesine- ‘ağzın dişlerini bileyerek’);

-*tngrī boluysan- tur* (s. 11 [15b], satır 473), ‘öldüğünde’ (kelimesi kelimesine- ‘gök yüzü olduğunda’);

-burqan boluysan (s. 35 [48a], satır 1513) ‘öldü’ (kelimesi kelimesine- ‘Budha oldu’);

-ayula ködege yarba (s. 75 [105b], 3277) ‘öldü’ (kelimesi kelimesine- ‘dağın bozkırına çıktı’);

2. isim –e, -de halinde+ fiil;

Fiziki durumu yansıtanlar:

-*nirvan- tur nökyijü* (s. 1 [2a], satır 53) ‘ölüp’ (kelimesi kelimesine- ‘Nirvana’ya geçip’);

-*qadud- ta yarbasu* (s. 42 [58a], satır 1823) ‘eğer ölürsem’ (kelimesi kelimesine- ‘eğer doruklara ulaşırsam’);

İnsan fiziki ve ahlaki etkisi olanlar;

-*ebür- tür köl- tür oruysan* (s. 47 [65b], satır 2056- 2057) ‘köleliğe düşüp’ (kelimesi kelimesine- ‘koynuna ve ayaklarına girip’);

-*ünegü- ber keyisgen* (s. 15 [20b], satır 636), ‘yok etmek’ (kelimesi kelimesine- ‘külü rüzgarda savurmak’).

Altan Tobçi’de kırk beş adet fraziolojik yapı olduğunu, bu birimlerin eserin yazıldığı dönemdeki seviyeyi gösterdiğini vurgulayan Badmatsirenova, çalışmasının sonunda yedi kaynak vermektedir. Bu kaynaklar arasında G. D. Sanjeyev’in 1953 yılında Moskova’da yayınlanan “Sravnitelnaya grammatika mongolskih yazıkov” adlı eseri de yer almaktadır.

Yayında ikinci sırada B. D. Baljinimayeva’nın “Şenehen ve Agin Buryatlarının Dikiş Terimlerinin Bazı Özellikleri” adlı tebliği yer almaktadır.⁶ Günümüzde Şenehen Buryatlarıyla ilgili çalışmalarda belirli bir atış gözlendiğini belirten araştırmacı bu küçük grubun Çin’de yaşadığını belirtmektedir. Bu artışın nedenleri arasında

⁶ Tebliğin Rusça orijinali “Nekotore osobennosti terminov şveynogo proizvodstva şenehenskih i aginskikh buryat” 12- 15. sayfalar arasında yer almaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Buryatistan sınırlarındaki Angin Buryatlarında ve Çin'deki Şenehen Buryatlarında geleneksel yapının korunması yer almaktadır.

Geleneksel yapı içinde giyinme biçimi de önemli bir unsur olmasına karşın modadan veya malzemelere bağlı etkilenime uğramaktadır.

Angin Buryatlarında kadın kostümünün yenilerindeki kıvrımlar ve eteği 'habağşa' adı verilen ipliklerle dikilirken, Şenehenlerde dikiş makinesiyle ince pililer yapılmakta, bu nedenle de 'hunyaaha huniha' terimi yerine 'ebhemel hunyaahan' terimi kullanılmaktadır.

Günümüzde her iki toplulukta da kadın elbisesinin etek kısmının ön yüzüne 'tataamal tataahan' yerine iki renk kumaştan dikilen 'horgoy' işlenmektedir. Daha önceleri bunu üç parmak kalınlığında siyah bir kumaştan kurdeleyi sarı ve yeşil veya yeşil ve kırmızı ipliklerle iki sıra halinde dikişle yapıyorlar ve bunun özel bir anlamı olduğuna inanıyorlardı. Her iki topluluktaki aynı desen ve motifin farklı adlandırıldığı durumlar da vardır. Örneğin Aginlerde kadın elbisesinin yenindeki işleme 'buluubşa', Şenehenlerde ise 'hatsın tataahan' adını almaktadır.

Bazen Rusçadan alıntı kelimelere de rastlanmaktadır. Örneğin Şenehen Buryatlarında her tür kumaş için 'şivyot' (Rusçası шерст- yün, yünlü kumaş) kelimesinin kullanıldığını belirten B. D. Baljinimayeva, ilginç kelime yapılarından da örnekler vermektedir. Moğollar iğnelik için 'ggynej baanha' (iğne için banka), Buryatlar ise 'züünej ger' (iğne evi) terimini kullanmaktadırlar.

B. D. Baljinimayeva, çalışmasının kaynaklar kısmında bilgi aldığı üç kaynak kişinin adını ve bu konuda yazılmış dört Rusça yayını vermektedir.

Burada kısaca tanıtmaya çalışacağımız diğer bir bildiri ise G. S. Bitkeyeva'ya aittir. Yayında beşinci sırada yer alan "Dilin Tarihi Gelişiminde Evfremizmlerin Rolü" başlıklı⁷ bu makalede Bitkeyeva başlıkta "dil" kelimesini kullansa da inceleme materyali olarak Kalmukçayı ele almaktadır. Bilindiği gibi "evfremizm" bir nesne veya kavramın üstü örtülü, yumuşatılmış bir biçimde adlandırılmasını tanımlamaktadır.⁸

Araştırmacı bu bildiride daha çok kadın dili olarak da adlandırılan evfremizmler üzerinde durmaktadır. Bu dilin "Göçebe

⁷ Yayının 32- 35. sayfaları arasında yer alan bu bildirin Rusça başlığı "Rol evfremizmov v istoričeskom razvitii yazıkı"dır.

⁸ O. S. Ahmanova, Solvar lingvističeskih terminov, Moskova, 1966, s. 521.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yaşam koşullarında toplumu bir bütün olarak güçlendirmek için insanların karşılıklı ilişkileri yeni ilkeleri gerektirmiş, bu ilkeler de Budizm öğretisi temeline uygun olmuştur” diyen Bitkeyeva, bu adlandırma biçiminin sadece erkekler için değil, kadının koca tarafından kadın akrabaları için de kullanıldığını belirtmektedir.

Burada verilen örnekler arasında koca için tek anlamlı kelimeler yerine ‘gerin ezn’ (evin, çadırın sahibi), ‘er’ (erkek), ‘in’g-amrg’ (sevilen) kelime yapılarının kullanıldığını, Moğolcada koca için kullanılan ‘nöhör’ kelimesinin ise arkadaş, yoldaş anlamına geldiğini söylemektedir.

Elbette geçmişte kocayı tanımlamak için farklı kelimeler de kullanılmıştır. Daha önce genç anlamına gelen ‘zalu’ kelimesi, koca anlamında ve ‘mini zalu’ (benim kocam), ‘zalu kün’ (erkek), ‘zalurhh’ (erkek karakteri göstermek), ‘zalurh’ (öç almak), ‘zaluta’ (kocalı kadın) kelime yapılarının da kullanıldığı tebliğden öğrenmekteyiz.

G. S. Bitkeyeva, devfremizlerin deyim ve atasözlerinde de kulanılışına şu örnekleri vermektedir. ‘muka bolu çign ath, mu bolu çign zalu’ (kör olsa da bıçak, kötü olsa da koca- erkek), ‘sen zalu, sen mörn hoyr köğşrdmn biş’ (iyi erkek ve iyi at yaşlanmaz), ‘zalud zörg çimg’ (erkek için cesaret süstür).

Erkek, koca için farklı kelimeler kullanılmasına karşın eş, karı anlamındaki kelimelerde daha bir sabitlik olduğunu belirten araştırmacı, bu konuda da kullanılan kelimeleri vermektedir. Buna göre ‘küük’ (kız), ‘qijgte küük’ (yetişkin kız), ‘noyhn’ (prenses), fakat ‘gerin ezn küük kün’ (evin sahibi), ‘küükıl uls’ (kadınlar), ‘ber’ (gelin, genç evli kadın), ‘bergn’ (büyük gelin).

G. S. Bitkeyeva, bir dönemdeki sosyal ilişkilere bağlı olarak oluşan bu kelimelerin dilin hazinesi olduğunu belirtmektedir.

Araştırmacının tebliğinde kaynakça bölümü yer almamaktadır.

Yayımlanan tebliğler arasında on üçüncü sırada yer alan M. O. Mihaylova’nın “Altay Dillerinde Hayvancılıkla İlgili Leksiğin Karşılaştırmalı Analiz”⁹ olarak Türkçeye çevirebileceğimiz tebliğinin sadece Moğol değil, Türk kültürü içinde ilgi çekici olduğunu belirtmeliyiz.

Moğol göçebe kültürünün temeli hayvancılığa dayanır, bu da kaçınılmaz olarak dilde yansımaları bulmuştur.

⁹ Rusça tebliğin orijinal adı “Sopostavitelnyy analiz skotovodçeskoj leksiki v altayskih yazıkah” olup 86- 91 sayfaları arasında yer almıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Moğolların geleneksel olarak sürdürdüğü hayvancılığın beş temel türüne dayalı- tavan hoşu mal- hayvancılık terimlerinin incelenmesi büyük bir değere sahiptir. Bu tür, at, boynuzlu büyük baş, deve, keçi ve koyunlardır. Bu türlerden her biri özel bir kelime haznesine sahiptir ve kelimeler her grup için ayrı kullanılmıştır.

Araştırmacı ilk planda atlarla ilgili kelimelerin kökenlerini bir tablo halinde göstermektedir. Bu tabloda ilk sırada Moğol Diller, sonra Türkçe, üçüncü sırada Tunguz- Mançu dilleri e son olarak çeviri ve yorumlar yer almaktadır.

Mihaylova, tablodan hareketle Moğolcada atla ilgili kelimelerin Altay ailesiyle paralellğe sahip olmadığını, bunun ise Moğolların Türklerle ilişki kurmadan önce atı ehlileştirdiklerini gösterdiğini iddia etmektedir. Ona göre bazı kelimeler daha sonra Türklerden Moğollara ve buradan da Tunguz- Mançu halklarına geçmiştir.

O. M. Mihaylova, bu yarıdan sonra büyük baş boynuzlu hayvanlarla ilgili leksikten tablo halinde örnekler vermektedir.

Bu tablonun kelimelerin Moğolca kökeni hakkında bilgi vermediğini yazar söylemektedir.

Üçüncü grupta devecilikle ilgili terimler yer almaktadır. Bu tablodaki birkaç ilginç veriyi buraya tablo şeklinde vermek yerinde olacaktır.

Moğolca	Türkçe	Tunguz- Mançu	Çeviri, Yorumlar
Botuyan	botu		'deve yavrusu' Türkçeden- Moğolcaya
Buruntay	burunduq		'deve dizgini', Türkçe- Moğolca
Buyura	Buyra		'erkek deve' Türkçe- Moğolca
İnggen	ingen	Jene	'dişi deve' Türkçe- Moğolca

Bu tablodan hareketle Moğolcadaki kelimelerin çoğunluğunun Türkçe paralelleri olduğunu belirten araştırmacı, burada Şerbak'tan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

konuyu aydınlatıcı bir alıntı yapmaktadır. Buna göre “Deveciliğe ait hemen hemen bütün terminoloji benzeşmektedir, zira Moğollar develeri Türkler sayesinde öğrenmişlerdir (Şçerbak, 1997, 109).

Daha sonra keçilerle ilgili de benzer bir tablo veren araştırmacı, bu gruptaki Moğolca ve Türkçe arasındaki benzerliklerin çok eski olduğunu açıklamaktadır.

Koyunlarla ilgili olarak verdiği tabloda ise Altay dil ailesiyle benzerliklerin olmasını ya bu kelimelerin ortak kökenli olmasıyla ya da koyun yetiştiriciliğinin erken aşamasında bu dillerin taşıyıcıları arasında ilişkilerin olmasıyla açıklanacağını bildirmektedir. Araştırmacı son olarak bu beş türe girmeyen hayvancılıkla ilgili kelimeleri bir tablo halinde sunmaktadır.

Bütün bu tablolardan hareketle araştırmacı bazı yargılara ulaşmakta ve bu yargıları maddeler halinde sıralamaktadır. Ona göre, Moğolca’daki at kelimesi kökeni bilinmeyen ortak bir kelimedir, koyun Türkçe, köpek ise Tunguz- Mançucadır. Arkeolojik veriler Moğolların bronz çağında at, inek ve koyun yetiştirdiklerini göstermektedir.

Deve yetiştiriciliği Moğollara daha geç gelmişti, onlar develerle Türkler sayesinde tanışmışlardır.

Hayvanlar için kullanılan koşum, dizgin, kayış gibi kelimelerin Moğolca olduğunu belirten yazar, VI- VII. Yüzyıllarda Moğolistan topraklarında bu nesnelerin kullanıldığını arkeolojik verilerin doğruladığını belirtmektedir.

Mihaylova, çalışmasının kaynakça bölümünde birkaç eser dışında kullandığı kaynaklar arasında sözlüklerin de olduğunu belirtmektedir. Bu sözlükler on iki tanedir, bunlar arasında Eski Türkçe sözlük,¹⁰ Poppe’nin sözlük çalışması,¹¹ Sevortyan’ın etimolojik sözlüğü¹² ve ayrıca karşılaştırmalı bir sözlük de¹³ yer almaktadır.

Bu arada yazarın Şçerbaktan alıntı yaptığı yaptığı eserin A. M. Şçerbak’ın 1997 yılında Sankt- Peterburg’ta yayınlanan “Rannie tyurko- mongolskie yazıkovie svyazi (VIII- XIV vv) olduğunu belirtelim.

¹⁰ *Drevne tyurkskiy slovar*, Leningrad, 1969.

¹¹ N. N. Poppe, *Mongolskiy slovar Mukaddimat al- Arab*, Moskova- Leningrad, 1938, ç. 1- 3.

¹² E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov: Obşçetyrukskie i mejtyurkskie osnovi na glasnje*, Moskova, 1974.

¹³ *Sravnitelnyy slovar tunguso- mançjurskih yazıkov*, Leningrad, 1975- 1977, c. 1- 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Onuncu sırada yer alan M. S. Jamyanova'nın "Çağdaş Moğol ve Türk Dillerinde Sıfat Fiil Sistemi" adlı makalesi¹⁴ kitabın 69- 74. sayfaları arasında yer almaktadır. Yazar tebliğine bu konuda Moğol dilleri üzerine çalışan araştırmacıların yaptıkları çalışmaların niteliğiyle ilgili kısa ve öz bilgiler vererek başlıyor. Örneğin V. L. Kotviç, M. N. Orlovskaya, G. D. Sanjeyev'in sıfat fiilleri zaman işaretlerine göre şimdi, geçmiş ve gelecek zaman olarak gruplandıklarını, diğer araştırmacıların zaman faktörünün yanı sıra tür ayrımına da gittiklerini belirtmektedir.

Daha sonra Jamyanova, Moğol dillerinde -aa/-ee ekinin şimdiki zaman, -san/ -sen, -son/ -sön ekinin geçmiş zamanı ve -h ekinin gelecek zaman sıfat fiilleri tanımladığını göstermekte, bunun ardından eski Moğolca'daki ekleri vermektedir.

Türle ilgili göstergeler içinde ise Jamyanova, -dag/ deg, -dog/-dög eklerinin çok yönlü, -aaç/ -eeç, -ooç/ -öoç ekinin ise tek yönlü türleri işaret ettiğini belirtmektedir.

Bu iki türden sonra isteklilik, isteksizlik, zorunluluk, olabilirlik gibi modal sıfat filer üzerinde duran araştırmacı, eski Moğolca'da aynı görevleri üstlenen eklerle ilgili bilgi vermektedir.

Çağdaş Türkçede sıfat fiillerin farklı bir sistemi olduğunu belirten araştırmacı, J. Deny'in fiil formlarına göre sıfat fiilleri ayırdığını, T. Banguoğlu'nun ise sıfat fiilleri zaman göstergelerine göre tasnif ettiğini, A. N. Kononov'un sintaks fonksiyonlarını dikkate alarak sıfat fiilleri gruplandırmayı yeğlediğini belirtmektedir.

Daha sonra Jambayeva, Türkçedeki sıfat fiilleri zaman göstergesine göre gruplandırmaya çalışmakta ve kaynak olarak büyük dilci E. Tenişev'in çalışmasını kaynak almaktadır. Bu bölümde Türkçede günümüzde kullanılan zaman eklerinin geçmişteki şeklerinden de örnek vermektedir.

Örneğin, araştırmacı tarafından verilen ekler ve adlandırma biçimleri şu şekildedir:

a)şimdiki- geçmiş zaman – (y)an/ -(y)en, eski formu –an/ -an (a iki noktalı)

b) geçmiş zaman – miş/ -miş/ -muş/ -müş, eski şekli mys (s üzeri şapkalı)?

c) geçmiş zaman –dık, eski şekli dyq.

¹⁴ Makalenin Rusça adı "Sistema priçasty sovremennogo mongolskogo i turetskogo yazıkov"dur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

d) gelecek zaman -(ya)acak/ -(y)ecek, eski şekli -azaq (z ye dikkat)?

e) şimdiki gelecek zaman -ar/ -er, eski şekli -ar/ -er/ -yr/ -ir/ -ur/ -ür.

Zaman göstergesinden sonra tür göstergeleri üzerinde duran araştırmacı modal de ise M. Ergin tarafından -malı/ -meli formunun kabul edildiğini belirtmektedir.

Bu açıklamalardan sonra Jambayeva neden böyle bir çalışma yapmak istediğini şu açıklamayla vermektedir:

“Bunun dışında, çağdaş Moğolcanın sıfat fiil sistemine giren ilkeleri biz Türkçedeki sıfat fiillere de uygulamayı denedik, zira çağdaş Moğolca ve Türkçe Altay dil ailesinin temsilcileridir ve onların gramatik yapısı pek çok açıdan ortaktır”.

Çalışmasının kaynaklar bölümünde Jambayeva sekiz Rusça kayanın künyesini vermektedir. Bunlar arasında N. A. Baskakov, A. N. Kononov, E. R. Tenişev gibi seçkin bilim adamları yer almaktadır. Fakat araştırmacının Türkçe kaynaklara ulaşmada bu kadar başarılı olmadığı söylenebilir. İki Türkçe kaynaktan biri J. Deny’in “Türk Dili Grameri”, diğeri ise M. Ergin’in “Üniversiteler için Türk Dili” adlı çalışmasıdır.

V. İ. Rassadin’in bu kongrede sunduğu tebliğ, on altıncı sırada yer almakta olup oldukça ilginç bir başlık taşımaktadır, “Moğol Dillerinin Gelişimine Türkçenin Etkisi”¹⁵. 105- 112 sayfaları arasında yer alan tebliğde araştırmacı, Moğol diline genel bir giriş yaparak onun geçirdiği aşamaları genel hatlarıyla özetlemeye çalışmaktadır. Burada zaman içinde Moğolcanın doğu ve batı olarak ayrıldığı, doğu Moğolcasının Kidan etnosuyla bağlantılı bir gelişim gösterdiği ve Kidan etnosunun ana dilinin Dagur dili olduğu belirtilmektedir. Batı Moğolcasını ise Merkezi Asya’nın iç bölgelerine giden Moğolların oluşturduğu, onların dilinin bu topraklarda yaşayan Türk topluluklarından etkilendiği ve bu yüzden de Çin vakayinamelerinde “Şivey” olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.

Bu farklılaşma çizgisi sonrasında Halha Moğolcası, Bargu Buryatçası ve Oyrat dil gruplarının oluştuğu açıklanmaktadır. Bu nedenle Halha Bargu, Oyratça gruplarında çok sayıda Türkizm yer alırken İç Moğolistan ve Çin’deki Moğol dillerinde Tunguz- Mançu alıntılar çok sayıda olmaktadır. Moğolcadaki bu farklı dilerden alıntılar ilk olarak akdemiyen B. Ya. Vladimirtsov tarafından

¹⁵ “O tyurkskom vliyani na razvitie mongolskih yazıkov”.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

incelenmiştir. Vladimirtsov, her çalışmasını diğer bir dilden geçen unsurlara ayırmıştır.

Rassadin 1999'da yayınlanan yabancı kelimeleri gösteren bir sözlükte Türkçe de dahil olmak üzere yaklaşık 1100 kelimenin Moğolca'da bulunduğu tespit edildiğini belirtmektedir. Fakat burada araştırmacı tarafından üzerinde durulan bir durum ise Tibetçe, Arapça, Çince, Rusça gibi dillerden Moğolcaya geçmiş kelimelerin çok kolay tespit edilmesine rağmen Türkçe için durumun aynı olmadığıdır. Rassadin'in açıklamasına göre Moğolca ve Türkçe arasındaki ilişki çok eskilere uzanmasının yanı sıra Moğolca'da Türkçe kriterlere uygun pek çok kelime olmasıdır.

Bu arada araştırmacı Türkçe'den Moğolca'ya geçen kelimelere örnekler de vermektedir. Bu örnekler arasında Türkçe 'altun'-Moğolca 'altan', temir- temür, inek- uniyen, koyun- konın. Eski Moğolca'da yassı uçlu ok anlamında kullanılan 'cılan huşuu sumun' tamlamasındaki kelimesinin Türkçe jılan, yılan olduğunu göstermektedir. Eski Moğolca'da örnek verirken 1240 tarihli "Gizli Tarih"ten 'alaşas' (atlar), 'al' (kırmızı), 'alaçuk' (çadır) örnekleri verilmiştir. Türkçeden alınmış bazı kelimelerin ise bütün Moğol dillerinde hemen hemen yakın anlamda yaşadığını araştırmacı göstermektedir. Batı Buryatçada 'balşag', Halha'da 'baçig', Kalukçada 'bal'çg', eski Moğolcada 'balçig' kelimesi kir, çamur, bataklık anlamlarında yaşamaktadır.

Rassadin, tebliğinde Türkçe'den Moğolca ve Moğol dillerine geçmiş diğer kelimelerden de örnekler vermekte, bu kadar çok Türkçe kelimenin Moğolca'da olmasının geçmişte Moğol ve Türk halklarının dostluk temelinde iyi ilişkilere sahip olduklarını belirtmektedir.

Tebliğin sonunda on sekiz tane kaynak veren Rassadin, kendisinin de bu alana hakim olduğunu göstermektedir. Bu kongrede sunulan bildirimler arasında kaynak açısından en zengin olan bildirinin Rassadin'in bildirisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Üstelik bu bildiride sunulan kaynaklar Moğolca ve Moğol dillerinde (Rassadin'in ifadesine göre) Türkçe unsurları işleyen çalışmalar olduğunu ve bunun ülkemizde Türkizmler üzerine çalışan araştırmacılara yararlı olacağını söylemek gerekir.

Rassadin'in verdiği kaynaklar arasında en eski tarihli olanı B. Ya. Vladimirtsov'un 1911 tarihli Türkçe unsurlarla ilgili geniş hacimli makalesidir.¹⁶

¹⁶ B. Ya. Vladimirtsov, "Turetskie elemnti v mongolskom yazıke", Zapiski Vost. Otdl. İRAO, 1911, c. 20, sayı 2/3, ss. 153- 184.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Genel hatlarıyla tanıtmaya çalıştığımız bu kongrede sunulan bildirilerin sadece Moğolca üzerine çalışan uzmanlar için değil, aynı zamanda karşılaştırmalı dil analizleri üzerinde çalışan ülkemiz uzmanları ve dilcileri için de yararlı bir kaynak olabileceğini düşünmekteyiz. “Amerika’yı tekrar keşfetmemek” amacıyla ülkemiz dışındaki kongre metinlerinin de bu örnekte olduğu gibi internet ortamında araştırmacıların hizmetine sunulması en büyük dileğimizdir. Ülkemizde düzenlenen pek çok kongrenin de yıllarca yayın olarak çıkmasını beklemektense sanal ortamda yerli ve yabancı araştırmacılara ulaşması sağlanmalıdır. Bilgi paylaşıldıkça daha değerli olacaktır anlayışı, çağdaş insanın sanal ortamda pek çok kaynağa rahatlıkla ulaşabileceğini göstermektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*